

ДО 200-РІЧЧЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

УДК [930.253+94](477.46)"1812"

Т. А. КЛИМЕНКО*

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 РОКУ ТА ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ НА ЧЕРКАЩИНІ

Стаття присвячена видатним громадським діячам Російської імперії, героям Вітчизняної війни 1812 року, фундаторам декабристського руху на Черкащині.

Ключові слова: Вітчизняна війна 1812 року; декабристський рух; Кам'янська управа.

Початок ХІХ ст. став для царського режиму Російської імперії часом суворих випробувань. Найтяжчим виявилось перше випробування – напад 640-тисячної армії Наполеона. Другим важким періодом був декабристський рух у всіх його проявах із сумним і трагічним завершенням.

В Україні наслідки вторгнення наполеонівської армії, порівняно з Російською територією, були невеликими. Частина сил ворога пройшла через Волинь і завдала там значних збитків. Західна частина Волині – Ковельський, Володимирський, Луцький і частина Дубенського повітів – була єдиним регіоном України, що зайняла наполеонівська армія.

У переважній більшості українці охоче відгукнулись на заклик царя піднятися на захист імперії. На Лівобережжі оперативно сформували кілька добровільних козацьких полків. На значній території України було організовано збір грошей і речей для відсічі опору ворогові¹. Широка підтримка цих формувань свідчила про популярність козацьких традицій завзято боронити свою територію.

У березні 1814 р. Російська армія, у складі якої було шість українських козацьких полків, увійшла в Париж і залишилась там як окупаційна армія. Молоді офіцери спілкувалися з місцевим населенням, серед якого було багато учасників і свідків Великої французької революції, мріяли поширити її ідеї на батьківщині.

Однак після повернення на батьківщину українські ополченські полки розформували. Цар забув свою обіцянку надати учасникам війни

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

особисту свободу і звільнення від феодалних повинностей. Спроби козаків захистити свою самостійність були жорстоко придушені каральними російськими військами.

У 20-х рр. значна частина козаків була переселена на Кубань і включена до складу Чорноморського війська. Така політика російського царизму викликала обурення недавніх солдат і ополченців, що спричинило виникнення таємних масонських організацій, які протягом 1817–1819 рр. почали діяти у Києві, Одесі, Полтаві, Житомирі, Кам'янці-Подільському. Одночасно стали виникати таємні дворянські організації, до яких здебільшого входили кадрові офіцери. Багато з них пройшли школу масонства, але не задовольнилися її поміркованістю та обережністю в засобах боротьби проти соціального і національного гніту й зробили ставку на військовий переворот, не зупиняючись у своїх намірах навіть перед знищенням царської родини.

Значна кількість царських офіцерів, які брали участь у цій війні, зазнали впливу політичного і культурного розвитку Заходу. Повернувшись з перемогою, вони пропонували імператору Олександру I запровадити в Росії реформи на західний зразок. Але, відчувши натомість реакційні дії царя, глибоко розчарувались в його ліберальних лозунгах. І, як наслідок, невелика група армійських офіцерів, переважно представників знатних родів Росії, утворили таємні товариства, що ставили собі за мету повалення самодержавства і встановлення конституційного правління².

Починаючи з кінця XVIII початку XIX ст. у Києві було створено і діяло кілька масонських лож, у тому числі з 1818 р. – “Товариство об'єднаних слов'ян”. Те спрямування, якого набирав масонський рух в Україні, з огляду на потяг до національного визволення та самоствердження, особливо непокоїло російське самодержавство. Не випадково в царському Указі обґрунтуванням заборони масонства проголошувалося прагнення уникнути “заворушень і спокус, які виникали в інших державах від існування різних таємних товариств”³. Після ліквідації масонства за Указом царя Олександра I у серпні 1822 р. таємні зібрання продовжували своє існування.

Першому таємному товариству декабристів передувало створення чотирьох таємних організацій (два з яких офіцерські), переважну більшість яких становили офіцери, учасники Вітчизняної війни 1812 р. Всі ці товариства послужили школою майбутнього декабристського руху.

На час зародження і розвитку декабристського руху в Україні у Києві дислокувався штаб Четвертого піхотного корпусу, що входив до складу Першої армії, командувачем корпусу в 1815–1824 рр. був генерал М. М. Раєвський. Місцем систематичних зібрань прогресивно налаштованих людей, насамперед офіцерів і молоді, був гостинний київський дім генерала М. М. Раєвського, який мешкав у Царському палаці

з 1816 р. із дружиною Софією Олександрівною (онукою М. В. Ломоносова), двома синами – Миколою і Олександром і дочками – Катериною, Оленою, Софією та Марією (майбутньою дружиною С. Г. Волконського). Крім того, він володів маєтками поблизу Кам'янського повіту.

Саме С. Г. Волконський відіграв значну роль у розвитку київської масонської ложі “Об’єднані друзі” і був найвищим за чином серед усіх учасників Вітчизняної війни 1812 р. та членів декабристського руху на Черкащині.

С. Г. Волконський – генерал-майор, бригадний командир 19 піхотної дивізії походив зі старовинного роду чернігівських князів. Предки його належали до знаменитого в давньоруській історії роду Ольговичів та Рюриковичів, хоробрість і войовничість яких виявлялась в ініціюванні ними безлічі міжусобних воєн в Стародавній Русі. Рідний брат його, князь Микола Репнін, був на той час малоросійським генерал-губернатором, одруженим з онукою українського гетьмана Кирила Розумовського, в особі якого національно свідомо громадськість вбачала керманіча самостійної держави.

Герой Вітчизняної війни 1812 р., який брав участь майже у всіх великих битвах, численних закордонних походах, у 1812 р. за оборону переправи через ріку Москву С. Г. Волконський отримав звання полковника. За перемогу при Березині та подальше швидке переслідування противника до м. Вільно нагороджений орденом св. Володимира III ступеня та підвищений в чині до генерал-майора. За ратні подвиги нагороджений орденами святого Володимира III та IV ступеня з бантом, святого Георгія IV ступеня, святої Анни I ступеня та ордена з діамантовими знаками, Золотою шаблею за хоробрість, пруським орденом, Георгіївським хрестом і медаллю на відзнаку його бойових подвигів та ін. У 1813 р. отримав звання генерала.

Вступ до масонської ложі “Об’єднані друзі”, у 1812 р., змінило подальшу долю С. Г. Волконського. З прийняттям у почесні члени київської ложі “Товариство об’єднаних слов’ян” він перейнявся політичними лозунгами цієї революційної організації, основним завданням якої було визволення слов’ян від чужої влади, ліквідації монархічного устрою, примирення між слов’янськими народами і створення федеративного союзу слов’янських республік з демократичним ладом, кожна з яких мала самостійно встановлювати свою законодавчу й виконавчу владу⁴. Соціальна програма Товариства передбачала звільнення селян з кріпацтва, рівність усіх громадян, зменшення класових відмінностей тощо. Товариство вважало за потрібне підготувати до революції не лише військове, але й цивільне населення⁵. Ідеї Товариства були настільки наближені до народу, що мали вплив на Кирило-Мефодіївське товариство.

Ідеологічними засадами і політичною програмою Товариства, що були викладені у присязі і правилах “Православного катехізиса”, настільки перейнявся С.Г. Волконський, що, перебуваючи разом із В. Л. Давидовим у членстві таємного товариства “Союз благоденства”, запропонував йому у 1823 р. створити окрему управу у складі Південного Товариства декабристів. Відтоді він так активізував свою діяльність в декабристському русі, що був учасником усіх Київських з’їздів і здійснював зв’язок між Північним та Південним товариствами⁶.

Кам’янська управа – філія Південного товариства декабристів – заснована у 1823 р. у м. Кам’янка (нині Черкаської області) за рішенням з’їзду товариства. Цій події була присвячена установча нарада Південного товариства, в якій взяли участь бойові офіцери, учасники Вітчизняної війни 1812 та закордонних походів 1813 – 1814 рр., члени масонських лож: полковник П. І. Пестель, який за хоробрість та важке поранення при Бородіно нагороджений золотою шаблею⁷; С. І. Муравйов-Апостол – один із засновників “Союзу порятунку”, член “Союзу благоденства” з 1818 р., з 1823 р. разом з М. Бестужевим-Рюїніним керував Васильківською управою Південного товариства⁸, за хоробрість та важке поранення при Бородіно нагороджений золотою шаблею; генерал-майор Михайло Орлов, який підписав акт про капітуляцію Парижа, один із засновників таємної організації “Орден російських лицарів”, його дружина Раєвська Катерина Миколаївна – дочка героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. М. Раєвського і сестра дружини декабриста С. Г. Волконського⁹; полковник І. Д. Якушкін. Крім того, знатні особи російського дворянства – О. П. Юшневський, М. П. Бестужев-Рюїнін та ін.¹⁰.

Особливо виділявся в декабристському середовищі П. Пестель, авторитету якого боялись не тільки можновладці. Його радикалізм та честолюбні спрямування лякали навіть товаришів по спільній боротьбі. Він був одним з небагатьох, який володів здібностями професійного революціонера – жорсткого, практичного, вільного від зайвих слабкощів¹¹.

На нараді була схвалена ідея здійснення революційного перевороту в Росії за допомогою армії, встановлення республіканського ладу і скасування кріпосного права. Розташована неподалік військових поселень управа мала готувати полки до повстання і самостійно здійснювати відбір нових членів, переважно з числа військових, які поділяли вимоги програми Південного товариства. У 1823 р. керівники Кам’янської управи брали участь у переговорах представників Південного та Північного товариств, що відбулися у Ст.-Петербурзі, в яких йшлося про спільну боротьбу проти самодержавства.

Саме у Кам’янці відпрацьовувалась тактика військового перевороту та обговорювались питання “Русской правды” – основного доку-

мента про майбутній республіканський устрій Росії. Хоча Кам'янська управа діяла на підставах окремої програми, вона не виходила за рамки загальних правил діяльності Південного товариства, підтримуючи тісні зв'язки з іншими управами. Щорічні приїзди численних гостей до Кам'янки на іменини власниці маєтку К.М. Давидової, матері одного із засновників таємного товариства – полковника у відставці В. Л. Давида, декабристи використовували для своїх зустрічей і нарад.

Кам'янка стала центром управи, тому що тут, у маєтку своїх батьків, на правах власника трьох економій з селами і кріпосними проживав В. Л. Давидов, який мав до того ж будинок у Києві і підтримував тісні стосунки з військовими та заможними дворянськими родами Російської імперії, зокрема, з В. Лихаревим, братами Й. Поджіо та О. Поджіо та мав родинні зв'язки з С.Г. Волконським. У своїх маєтках В. Давидов практикував моральні принципи програм масонської ложі, активним членом якої він був. В. Давидов влаштував лікарню для селян і час від часу зменшував відробітки і податки.

Давидов Василій Львович – полковник у відставці, поміщик, декабрист, учасник Вітчизняної війни 1812 р., поет, масон, походив із дворян Київської губернії. У 1807 р. вступив на службу юнкером в лейб-гвардії Гусарський полк, у 1811 р. – призначений ад'ютантом командира полку генерал-майора Шевича. Службу в армії під час Вітчизняної війни 1812 р. розпочав ад'ютантом князя Багратіона. За участь у Бородинській битві нагороджений орденом святого Володимира IV ступеня з бантом. За хоробрість в бою при Малому Ярославці нагороджений Золотою шаблею. У закордонному поході 1813–1814 рр. був поранений, став кавалером орденів святої Анни II ступеня та прусського Залізного хреста за військові заслуги. З 1819 року постійно мешкав у Кам'янці, володів майже 3 тис. кріпаками. Писав вірші російською та французькою мовами. Член “Союзу благоденства” з 1820 р. і Південного товариства, до складу якого сам прийняв 4-х осіб. Разом із С. Г. Волконським В. Давидов очолював Каменську управу Південного товариства. Погоджувався на введення республіки, а також на царевбивство і знищення царської родини. Знав про змову проти імператора Олександра I при Бобруйську 1823 р. і при Білій Церкві 1824 р., в чому зізнався під час слідства. І хоча Кам'янська управа у виступі на Сенатській площі не брала участі, він був заарештований 14 січня 1826 р. у Києві і перепроваджений до Санкт-Петербурга, де від 2 лютого (21 січня) до 2 серпня (21 липня) утримувався в Петропавловській фортеці. Засуджений за I розрядом і за конфірмації відправлений на каторгу довічно. Покарання відбував у Петровському заводі (нині м. Петровськ-Забайкальський Читинської області, РФ). У 1832 р. строк каторги скорочений до 15 років, а у 1835 – до 13 років. З ним до Сибіру поїхала і дружина. По закінченні строку каторги відправлений на поселення до

Красноярська. Там Давидови заснували школу, де його дружина викладала різні предмети. На жаль, Василю Давидову не судилося дожити до амністії. Він помер у 1856 р. і був похований у Красноярську¹².

В. Л. Давидову було доручено розгорнути справу організації у військових поселеннях півдня України (Херсонській та Катеринославській губерніях) охоронний нагляд? за якими здійснював його хороший знайомий генерал І. Вітт¹³. Проте генерал не приховував свого негативного ставлення до діяльності таємних товариств. Вирішивши довести свою відданість імператору Олександрю І, генерал І. Вітт направив до Кам'янської управи свого інформатора О. Ботняка, який вступив у лави управи, скориставшись знайомством з колишнім ад'ютантом І. Вітта підпоручиком В. Лихаревим. Отримана О. Ботняком інформація про діяльність організації була передана І. Віттом імператору¹⁴. А невдовзі, у січні 1826 р., Кам'янська управа припинила існування у зв'язку з арештом її керівників та членів¹⁵. Після поразки повстання 26(14) грудня 1825 р. та арешту П. Пестеля матеріали слідчої справи, в яких містилися головні відомості про діяльність управи, низка доносів та спогади її членів і близьких до них людей, були знищені за наказом імператора Миколи І.

Однак вплив декабристського руху на розвиток суспільного руху в Україні був досить відчутним і тривалим навіть після розгрому таємних організацій. Суд, що відбувся над декабристами, був першим в історії Російської імперії гучним політичним процесом, що викликав значний громадський резонанс. Обвинувачуваними були не окремі особи, а група людей, які відкрито виступили проти самодержавного та кріпосного ладу¹⁶.

Декабризм глибоко вплинув на всі сторони життя країни, передові кола суспільства та наступні покоління.

Опинившись в Сибіру після розгрому повстання, декабристи намагались зробити свій внесок у подальше її освоєння, розвиток її культури. Зазнавши багато труднощів, опинившись в умовах, близьких до життя народу, більшість засланих не тільки не втратили духу свого дворянського походження, а й духовно збагатились.

У своїх прагненнях декабристи випередили свій час і знайшли розуміння не тільки у сучасників, а й у нащадків. Для наступних поколінь вони стали взірцем мужності, героїзму, самопожертви. В історію декабристського руху золотими літерами вписали свої імена і учасники Кам'янської декабристської організації. З ними у минуле відійшла героїчна, яскрава і трагічна сторінка української історії – наполеонівських війн, таємних товариств, масонських лож, повстань, а водночас шляхетності й мужності [17, с. 34].

Отже, Вітчизняна війна 1812 р. стала однією з основних причин декабристського руху, сприяла активному поширенню західноєвропей-

ських ідей, глибшому ознайомленню з соціальним та політичним життям Європи. Поява на українському ґрунті масонства засвідчила поширення новітніх європейських ідей та традицій, і найголовніше – стала показником зростаючої опозиційності чинному режимові. Головною вадою масонського руху на той час була його замкненість в межах лож, що не дало змоги стати їм стрижнем суспільного руху. Дієвими були декабристи, які не тільки створили таємні товариства, але й виробили теоретичні моделі майбутнього суспільного устрою. Однак недостатня рішучість у вирішальні моменти, ідейні суперечки, почасти неорганізованість дій завадили їм реалізувати свої задуми.

¹ Державний архів Черкаської області, ф. 660, оп 1, спр. 558, арк. 67.

² Там само, ф. 660, оп. 1, спр. 71, арк. 55.

³ *Соколовская Т.* Русское масонство и его значение в истории общественного движения. – М., 1981. – С. 19.

⁴ *Н. П. Савичев.* Первые благовестители свободы. – К., 1990. – С. 181.

⁵ *Семевский В. И.* Политические и общественные идеи декабристов. – СПб. – 1909. – С. 18.

⁶ *Шикман А. П.* Деятели отечественной истории. Биографический справочник. – М., 1997. – С. 58.

⁷ *Лебедев Н. М.* Пестель – идеолог и руководитель декабристов. М.: Мысль, 1972. – С. 254.

⁸ Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – С. 341.

⁹ *Волконский С. Г.* Записки. – Иркутск, 1991. – С. 27.

¹⁰ *Либединская Л. Б.* Последний месяц года. Повесть о декабристах. – М.: Молодая гвардия, 1970. – С. 53.

¹¹ *Окуджава Б.* Глоток свободы: Повесть о Павле Пестеле. – М.: Политиздат, 1971. – С. 276.

¹² *Мурзанов Н. А.* К биографии декабриста В. Л. Давыдова. – “Русская старина”, 1914. – № 9. – С. 21.

¹³ Декабристы на Украине. – Харьков, 1926. – С. 16.

¹⁴ *Сыроечковский Б.* Записка Ботняка. – М., 1925. – “Красный архив”. – Т. 2. – С. 5.

¹⁵ *Лисенко М. М.* Декабристський рух на Україні. – К., 1954. – С. 67.

¹⁶ *Нечкина М. В.* Декабристы. – “Наука”, 1982. – С. 83.

¹⁷ Восстание декабристов: Материалы. – 1925. – Т. 8. – С. 34.

Статья посвящена выдающимся общественным деятелям Российской империи, героям войны 1812 года, фундаментам декабристского движения на Черкасщине.

Ключевые слова: Отечественная война 1812 года; декабристское движение; Камянская управа.

The article is dedicated to the famous public figures of the Russian Empire, the Heroes of the Patriotic War of 1812, the creators of the Decembrists' Movement in the Cherkassy Region.

Keywords: the Patriotic War of 1812; the Decembrists' Movement; the Kam'yanka Government.